

Книжка цінна не лише як довідник. Вона спонукає до різноманітних мовознавчих досліджень у галузі історії мови, етимології, а також формування мовного світу різних мов. Наприклад:

Відомо, що і в українській і в російській мовах слово «штука» походить від німецького «Stucke». Історично-культурологічний пошук може пояснити різниці і схожості між обома мовами, відбиті у статті ШТУКА – ШТУКА:

♦ Штука, –й, м. І. Отдельный предмет из числа однородных. *Отличные портсигары! По рублю за штуку продаю* (А. Чехов).

2. Вообще о вещи, предмете, каком-либо явлении, обстоятельстве. *Как там ни философствуй, а одиночество странная штука, голубчик мой* (А. Чехов).

3. Предмет, представляющий собой нечто целое, изделие, обычно о рупоне ткани. *Завалась у нас штука материи* (А. Островский).

4. Перен. Происшествие, проделка, выдумка. *Карась... часто решался на дерзости и штуки, на которые решались немногие* (Н. Помяловский).

Штука, –и, ж. обл. Искусство. *Має добрий смак, благородні погляди, любить літературу і штуку* (М. Коцюбинський).

Штука², –и, ж. 1. Устар. Кусок чого-либо. / в тисячні боки розприскалися штуки і відривки скали (І. Франко).

♦ 2. = Штука 1. *Хазяйка спекла штук із п'ять* (І. Нехода).

3. = Штука 2. *Любов – не ніжний вітерець, а в сто разів складніша штука* (М. Рильський).

4. = Штука 3. *Крам розмотували з штук і стелили під ноги, як килими* (Ю. Смолич).

5. = Штука 4. *Той Оверко не може без штук* (М. Коцюбинський).

Читаєш статті складеного М. Кочерганом словника і, знаючи його попередні наукові твори, задумуєшся: чому б авторові не написати цикл нарисів (який склав би, можливо, не одну монографію) про те, як виникла і чим зумовлена міжмовна російсько-українська омонімія. Вони містили б чимало повчального і з огляду мовознавчого, і з огляду культурологічного.

М. Феллер,
д. філол. н., проф.

Дослідження з геральдики в Одеському державному університеті ім. І. І. Мечникова

Калмакан І. К., Ємельянов М. В. **Основи геральдики: навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів /** Наук. редактор д. і. н., проф., академік РНАН В. Н. Станко. – Одеса, 1996.

Калмакан І. К., Ємельянов М. В. **Тематический указатель геральдической литературы: В помощь студентам историкам ОГУ, изучающим основы геральдики.** – Одеса, 1998. – 63 с.

Калмакан І. К., Ємельянов М. В. **История герба Одессы: прошлое и настоящее. 1798-1995 гг.** – Одеса, 1996. – 35 с.: іл.

Поява досліджень, присвячених геральдиці, за останні понад вісімдесят років завжди ставала неабиякою подією.

Поодинокі праці, що стосувалися здебільшого періоду середньовіччя Західної Європи або Російської імперії час від часу з'являлися на сторінках наукової преси. До початку 60-х років ХХ ст. вітчизняна наука не могла похвалитися наявністю, скажімо, таких фундаментальних досліджень, які з'явилися наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст.

Певною мірою вітчизняна геральдика розроблялася істориками діаспори, зокрема Р. Климкевичем². В Україні про необхідність вивчення геральдики в контексті СІД не раз писали В. О. Голобуцький³, І. П. Крип'якевич⁴, В. І. Стрельський⁵, А. А. Кондратюк⁶, автори підручників⁷.

Чимало праць з геральдики (до 180 назв) як спеціально-фахових, так і суто краєзнавчого характеру з'явилось впродовж 60–80-х років, поява яких була пов'язана з процесом нового напряму герботворення, що охопив терени СРСР. Було опубліковано досить фундаментальні праці, написані вченими Москви (Н. В. Устюгов, Є. М. Каменцева⁸, Н. А. Соболева⁹ та ін.), де частково містилися унікальні матеріали і щодо геральдики України.

Вихід у світ кількох статей, а пізніше – монографії В. В. Румянцевої^с започаткував роз-

робку історії міської геральдики певних історичних регіонів України. Невдовзі з'явилися праці про міські герби Поділля М. Дмитрієнко та Ю. Савчука¹, статті А. Гречила².

На цей же час припадає і видання перших бібліографічних довідників з геральдики³.

Появу праць з геральдики до часу прийняття Україною незалежності в 1991 р. можна розглядати як один з етапів, який спричинився активністю процесу герботворення.

Активна праця численних уболівальників за геральдику краєзнавців, фахові публікації науковців у збірниках відділу спецдисциплін Інституту історії України НАН України, в ряді періодичних видань, розшуки нових матеріалів, що висвітлюють досить значні прогалини в дослідженні місцевої символіки та емблематики, прийняття в ряді випадків владою на місцях своїх міських та сільських емблем – усе це засвідчувало про вже достатньо активний початок нового етапу в дослідженні геральдики.

Те, що саме в Одеському університеті за невеликий проміжок часу два науковці змогли видати три праці з геральдики, само по собі свідчить про величчя часу. Книга «Основи геральдики» мала за мету, як пишуть її автори І. Калмакан та М. Ємельянов, «на матеріалах дореволюційної російської, радянської та сучасної української геральдики ... розглянути теоретичні питання геральдичної науки, подати правила і принципи, за якими повинен і має бути складений будь-який державний, територіальний або родовий герб». Тож за задумом у трьох розділах праці подано короткий історичний огляд геральдики, правила побудови і блазонування (читання) гербів та особливості теорії різних розділів, тобто складових геральдики. Вони достатньою мірою вводять студентів у світ знакових систем геральдики, дають той необхідний комплекс знань, що компактно і логічно слугує за вступ до наступного, основного, з нашого погляду, розділу.

Серед зауважень: відсутність посилань на Указ Президента РФ про Державну герольдію (с. 30), її функції, та, що особливо прикро, жодної згадки про Українське геральдичне товариство (УГП), створене 9 липня 1990 р., його роботу.

Закінчуючи розділ перший, автори ратують за «відродження геральдики», зовсім не дбаючи про те, що читачеві-студенту необхідно попередньо дати хоча б чітке розмежування понять «геральдика – наука історичного циклу» і «геральдика практична»⁴.

Взагалі у досить фахово написаній праці автори чомусь уникають визначень і понятійного апарату гербівництва. Значна кількість наведеного матеріалу стосується геральдики Російської імперії. На превеликий жаль, залишилися поза їх увагою суттєві набутки української геральдики як самобутнього і надзвичайно цікавого явища. Навіть при описі державних гербів часу національних революцій чи періоду революційних змагань у тексті не знайшлося місця для хоча б

побіжного опису історії створення Державного герба України. (с.86–87). Годі шукати інформацію і про спробу українського уряду в екзилі створити Великий державний герб України. Розділ третій не має окремого підрозділу про міську геральдику України 60–80-х років. Саме в цей час в Україні розроблено і затверджено понад 150 гербів міст, окремі з яких повторювали елементи старих гербів. Понад 30 міст послуговувалися незатвердженими елементами. Тож цей період активного герботворення, що, на наш погляд, заслуговує на увагу як цікаве явище у вітчизняній геральдиці і має досить представницьку низку відповідних документів та публікацій у пресі¹⁵, викладено на двох сторінках (с.94–95) у контексті союзного герботворення. Не пощастило і сучасному етапу герботворення. Та попри недоліки, книга І.Калмакана та М.Ємельянова заслуговує на схвалення як посібник для студентів, що мав метою ознайомити їх, хоча б побіжно, саме з основами геральдики як науки. 96 кольорових ілюстрацій до книги – це те, без чого геральдика була б мертвою. Автори додали у прикнижковій бібліографії перелік праць, які мають зацікавити читача.

Наступною за часом була праця названих авторів «История герба Одессы: прошлое и настоящее. 1798–1995 гг.». Саме тут (можливо, врахувавши зауваження колег), автори почали виклад з дефініції «герб», перелічивши визначення відомих учених і висловили свою думку. Далі в ретроспективній послідовності для читачів подано матеріал, що вводить їх у світ міської геральдики Одеси (почала формуватися наприкінці XVIII ст.) Цікавим є той факт, що в передмові до видання президент одеської обласної общини греків «Возрождение», яка спонсорувала вихід книжки як дарунок мешканцям міста, Завіцанос Перікліс написав прекрасні слова про символіку. Всі п'ять розділів невеликої обсягом книги пройняті любов'ю до міста, яке науковці хочуть бачити у «повному озброєнні» атрибутів міської влади.

Третю публікацію – тематичний покажчик геральдичної літератури – його укладачі побудували досить оригінально: бібліографію викладено саме за тематичним принципом. Він передбачає, за їх задумом, подачу бібліографічних описів праць у III розділах – джерела, література, джерела та література іноземними мовами. Але у вступі укладачам варто було, на нашу думку, все ж сказати, що наведена бібліографія – то тільки досить вибіркова частка з того, що складає загальний обсяг літератури з теми «геральдика». Вже в першому розділі «Источники» зібрано не тільки збірники документів та матеріалів, як заявлено у підзаголовку, а здебільшого монографії, колективні праці, видання календарного типу, публікації в науковій пресі. Надто утруднюють користування бібліографією відсилки у різних розділах на авторів колективних праць, що стоять першими чи другими у переліку. Одна й та сама публікація продубльована

кілька разів. Це призвело до значної плутанини.

На наш погляд, найдоцільніше було б подати всю літературу за абеткою, виділивши окремо тільки джерела. Досить скромним виглядає підрозділ «Неопубликованные источники», оскільки в ряді місць – це назви авторських праць, рукописи яких невідомо де перебувають. Ми вже вказували, що українські дослідження з геральдики (зокрема Р.Климкевич – 20 статей, А.Гречило – 17 статей, Ю.Савчук – 10 статей, Ю.Джеджула – 10 статей тощо) взагалі до покажчика не потрапили, як залишився «за кадром» і «Знак» – вісник УГТ та кілька видань цього товариства тощо. Українська геральдика як наука відбита скромно. Не зайвим було б подати і статті з місцевої періодики 60–80-х років, що сьогодні слугує чи не єдиним джерелом про широкий, своєрідний процес міського герботворення, зі своєю ідеологічною специфікою, якої геральдиці не вдалося уникнути і в імперські часи. Не ввійшли до видання і статті М.Дмитрієнко та Ю.Савчука в «Урядовому кур'єрі», де порушені важливі питання міської геральдики сьогодення.

Однак, незважаючи на критичні зауваження, рецензовані праці – то свідчення професійного вболівання за справу, титанічні зусилля видати щось за рахунок спонсорів, а головне – то голос патріотів-істориків, які прагнуть у нелегкі часи донести до студентської молоді, численної армії любителів геральдики ті знання, що стануть їм у нагоді. Сподіваємося, що невдовзі Верховна Рада України затвердить Великий державний Герб, а влада на місцях – усі рівні Рад, – свої знаки гідності, достоїнства, честі, свідчення самоврядності їх громад.

¹ Винклер П.П. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи, внесенные в Полное собрание законов с 1649 по 1900 гг. – СПб., 1900. Репринт: 1990. – 46, XXIX, 222: илл.; *Його ж.* Русская геральдика: История и описание русских гербов, с изображением всех дворянских гербов, внесенных в Общий Гербовник Всероссийской империи. Вып.1–3. – СПб., 1892–1894; *Арсеньев Ю.В.* Российский гербовник: Календарь 1914 г. – М., 1914; Гербы губерний и областей Российской империи. – СПб., 1880. – 83 л.; *Лукомский В.К., Модзалевский В.Л.* Малороссийский гербовник. – СПб., 1914. – 213 с., LXVIII табл.: илл.; *Милорадович Г.* Гербы малороссийских дворянских фамилий. – Чернигов, 1892; *Общий Гербовник Дворянских родов Всероссийской империи, начатый в 1797 году.* Ч.1–X. – СПб., 1800–1840.

² *Климкевич Р.* Гербы міст Надсяння //Християнський голос. – 1962. – Ч.5/7; *Його ж.* Гербы міст Підляшшя // Укр. історик. – 1964. – Ч.4. – С.40–43; *Його ж.* Гербы міст Підляшшя та Полісся // Там само. – 1965. – Ч.1/2 (5/6). – С.62–67; Ч.3/4 (7/8). – С.60–65; *Його ж.* Гербы міст Полісся // Там само. – 1966. – Ч.3/4 (11/12); Гербы міст Помор'я // Там само. – 1967. – Ч.1/2 (13/14). – С.67–74; *Його ж.* Гербы міст Буковини // Там само. 1969. – Ч.1/3 (21/23). – С.67–74; *Його ж.* Гербы міст Правобережжя // Там само. – 1970. – Ч.1/3 (25/27). – С.140–143; *Його ж.* Гербы і печатки Кам'янця //ЗНТШ. – Нью-Йорк, 1965. –

Т.177. – С.259–265; також публікація про герби міст Запоріжжя, яку не вдалося розшукати.

³ *Голубуцький В.О.* Стан та завдання розробки спеціальних історичних дисциплін //Укр. іст.журн. – 1958. – №5.

⁴ *Крип'якевич І.П.* Стан і потреби розвитку допоміжних історичних дисциплін в УРСР // Там само. – 1959. – №3.

⁵ *Стрельський В.І.* Стан і завдання вивчення сфрагістики і геральдики // Там само. – 1959. – №4.

⁶ *Кондратов А.А.* Роль сфрагістики і геральдики в роботі архівістів // II республ. наук. конф. з архівознавства та ін. спец. іст. дисциплін. Матеріали. 2 секція. – К., 1965.

⁷ *Введенський А., Дяченко В., Стрельський В.* Допоміжні історичні дисципліни: Короткий курс. – К., 1963; Специальные исторические дисциплины: Учеб. пособие для студентов / В.О.Замлинский, М.Ф.Дмитриенко и др. – К., 1992.

⁸ *Каменцева Е.Н., Устюгов Н.В.* Русская сфрагістика і геральдика. – М., 1962 (2-е изд. 1974).

⁹ *Соболева Н.А.* Российская городская геральдика // Вопр. истор. – 1976. – №3; *Його ж.* Российская городская и областная геральдика XVIII–XIX вв. – М., 1981; *Його ж.* Становление института городского герба в России XVIII века //История СССР. – 1981. – №2; тощо.

¹⁰ *Румянцева В.В.* Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма. – К., 1986; та ін.

¹¹ *Замлинський В., Дмитрієнко М.* Українська геральдика //Україна. – 1992. – №14; *Дмитрієнко М., Савчук Ю.К.* Короткий нарис міської геральдики Поділля. – К., 1995.

¹² *Гречило А.* Земельна геральдика // Пам'ятки України. – 1993. – №3; *Його ж.* Дослідження Антонієм Шнейдером геральдики міст Борщівщини // Літопис Борщівщини. – Борщів, 1995. – Вип.7; *Його ж.* Основні системи української муніципальної геральдики // П'ята наук. геральдична конф.: Зб. тез повід. та допов. – Львів, 1995. – С.19–22; *Його ж.* Відновлення міських гербів як символів місцевого самоврядування //Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування: історія та сучасність. Тези міжнар. наук.-практ. конф. – Рівне, 1993. – С.58–59; та ще 18 статей.

¹³ Исторические дисциплины: Краткий библиограф. справочник-указатель / Сост. М.Ф.Дмитриенко, И.Н.Войцеховская. – К., 1990.

¹⁴ Див.: *Арсеньев Ю.В.* Геральдика. – М., 1908. – С.33; *Соболева Н.А.* Вказ. праця. – С.3.

¹⁵ У відділі спецдисциплін Інституту історії України НАН України складено бібліографію з геральдики, в якій поряд з науковою літературою, статтями з наукових видань є розділ, котрий складають публікації в пресі та краєзнавчій літературі, що нараховує до 200 позицій зі статтями саме про герби міст України 60–80-х рр. Основна наукова література з геральдики має вийти друком десь наприкінці поточного року.

**Ярослава Іщенко,
аспірантка Інституту історії
України НАН України**